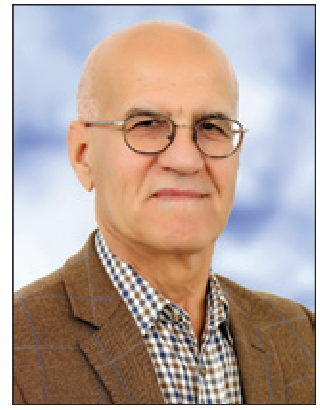

دراوی نەتەوەیی داهاتووی کوردستان

د. لەتیف کەریم واحید

سیاسەتی بازرگانی
لە هەرێمی کوردستان بەرەو کوێ؟

د. حوسێن تۆفیق فەیزوڵڵا

ڕۆڵی دەزگای بانکی لەپەرەپێدانی ئابووریدا

د. ئەمین محمد سەعید ئەل ئیدریسی

دراوی نەتەوەیی داهاتووی کوردستان

د. لەتیف کەریم واحید

● پێشەکی

هاتنەگۆڕێی باسکردنی دراوی سەربەخۆیی کوردستان پرسـێکی نـوێ نییــە. سیاســەتمەداران و زۆر خەڵکی رۆشــنبیری کوردی بە شێوەیەکی گشــتی شانابەشانی بیر لە ســەربەخۆیی کوردستان باسیان لە دراوێکی تایبەت (نەتەوەیی) بە کوردستان کردۆتەوە. بەڵام ئەم پرسە دوو جار لە مێژووی بیست و سێ ساڵەی پێشوودا بەتایبەت هاتووەتە بەر رای گشــتی. یەکەم، لە دوای کشــانەوەی رژێمی بەعــس و هەبوونی دراوی بەناو دیناری سویســری وەک دراوی تایبەت بە کوردستان و دووەم جار دوای سەرهەڵدانی قەیرانی پارە و بودجە لەگەڵ حکومەتی ناوەندا لە سەرەتای ساڵی ٢٠١٤ دا. ئەڵبەتە لە یەکەم جاردا بە کردار دراوێکی تایبەت بە کوردستان هەبوو، بەڵام شیکردنەوە و لێکۆڵینەوە لــە تایبەتمەندییەکانی ئەو دراوەو کێشــەکانی و دوا جار لابردنی لە بازاڕدا بابەتی ئەم وتارە نییە، بەڵام هاتنەکایەی پرسی دراوێکی سەربەخۆ بە کورستان بۆ دووەم جار شایەنی هەڵوێستە و شیکردنەوەی خۆی هەیە.

پێویســتە ئەوە بگوترێت کە هەبوونی دراوی تایبەت بەم ناوچەیــە دیاردەیەکی نوێ و ســەردەم نییە. هەر زۆر لە مێژەوە ئەم ناوچەیە شارســتانییەتی تێــدا هەبووە بەپێی پێویســتی بازاڕ دراو هەبووە و ســەودای پێوە کراوە. هەر لــە پێش داهاتنی دینار و فلســی عێراقی لە ســەردەمی ســەرهەڵدانی دەوڵەتی عێراقدا لە ســایەی داگیرکەرانی ئینگلیــزدا، لیرەی تورکی و تمەنی ئێرانی بەکارهێنراوە و عانە و درهەم و ڕوپیێ هێشــتا لە بیرەوەری زۆر کەسدا هەر ماون. پێش ئەوانەش زۆربــەی زۆری فەرمانڕەوایانی ئەم ناوچەیە بەپێی پێویســتی جێگیربوونی دەسەڵاتی سیاسیی خۆیان ســکەی خۆیانیان لێداوە و لە هەڵسورانی ئابووری و بازرگانیــدا مامەڵە و ســەودای پێوەکــراوە. هەر بۆیە ئێستاش لە کاتی هاتنە کایەی پرسی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان ئەم بابەتە دەبێتە جێگەی مشت و مڕ و لێدوان. لایەنێکی ئەرێنی خســتنەڕووی ئەم بابەتەش ســەرەڕای زەمینەسازی بۆ داهینانی، ئامادەکردن و هوشیارکردنەوەی خەڵکە لە بابەتێک کە زۆر جار تێکەڵ دەکرێت بە هەستی نەتەوایەتی، بــەڵام لایەنە تەکنیکــی و ئەکادیمیاکەی فەرامۆش دەکرێت. ئەم گوتارە دەستپێشخەرییەکە بۆ زیاتر لێدوان و ڕێخۆشــکرن بۆ هاتنەکایەی دراوێکی سەربەخۆ بۆ کوردستان.

● بۆ دراوی سەربەخۆ؟

دراوی نەتەوەیی و دروســتبوون، یــا هەبوونی وڵاتێکی سیاسی سەربەخۆ بە تەواوکەری یەکدی هەژمار دەکرێن. واتە وڵاتی ســەربەخۆ پێویستی بە دراوی نەتەوەیی هەیە، بەڵام ئەمە مەرج نییە لە هەموو بارێکدا ڕاســت بێت. زۆر وڵاتان هەن کە ســەربەخۆن و دراوی نەتەوەیی خۆیان نییە. بۆ نموونــە وڵاتانی یەکێتی ئەوروپا کــە وازیان لە دراوە نەتەوەییەکەی خۆیان هێنا و یۆرۆیان کرد بە دراوی خۆیان. لــە هەمان کاتدا، هەندی وڵات هەن کە دراوی نەتەوەییان نییە و دۆلاری ئەمریکییان بۆ خۆیان هەڵبژاردووە. لەوانەش وڵاتی پەنەما کە دۆلاری ئەمریکی کرد(١٩٠٤-١٩٩٠) بە دراوی نەتەوەیی خۆی.

بەهەمــان شــێوە زۆر وڵات هــەن کە بەهــای دراوە نەتەوەییەکەیان دەبەستن بە بەهای دراوی وڵاتێکی بێگانەوە کە بە شــێوەی لەنگەر بەدەوریدا دەچەرخێ، بە ڕادەیەک کە بەرزبوونەوە و نزمبوونەوەی دراوەکەیان تیشــکدانەوەی گۆڕانی بەهــای دراوی لەنگەرە. بــە واتایەکی دیکە، وڵات دراوی هەیــە، بــەڵام بەرزبوونــەوە و نزمبوونەوەی

بەهاکەی لە دەست خۆیدا نییە. بۆ نموونە لە هەشتاکان و نەوەدەکانی سەدەی پێشوودا بەهای دراوەکانی زۆربەی زۆری وڵاتانی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا و ئەمریکای لاتینی بەسترابوون بە بەهای دۆلاری ئەمریکییەوە. یەکێک لە هەرە هۆیە گرنگەکانی ئەم سیاسەتەش دەگەڕێتەوە بۆ خۆپاراستن لە ناجێگیری باری ئابووری و بەرزبوونەوەی ڕێژەی هەڵئاوسان. لەژێر سایەی سیاسەتێکی لەو چەشنەدا، سیاسەتمەداران و بڕیاردەرانی دارایی وڵات دەستەوسان دەبن و ناتوانن بە ئارەزووی خۆیان سیاسەتی بێپرسیارانە و دەستبڵاوانە بگرنەبەر بۆ مەرامی سیاسی خۆیان. بۆ نموونە، زۆر جار پێشبینی دەکرێت کە کاتێک سیاسەتمەداران پێویستیان بە ڕاکێشانی دەنگی خەڵکی بێت، سیاسەتی هەڵکشانی گشتگیری و دارایی بگرنە بەر(Expansionary fiscal and monetary policy). یەکێک لە دەرئەنجامە نەخوازراوەکانی ئەو سیاسەتانەش هەڵئاوسانی نرخە. بۆیە ئەو وڵاتانەی بەهای دراوەکانیان بە دراوێک، یان چەند دراوێکی بیانییەوە دەبەستن بە هیوای ئەوەن ڕێگە بگرن لە وەبەرگرتنی سیاسەتی لەو جۆرە. بۆیە وا چاوەڕوان دەکرێت کە ڕێژەی هەڵئاوسان لەو وڵاتانەی دراوەکانیان بەستراوە بە دۆلاری ئەمریکییەوە نزمتر بێت لە وڵاتانی دیکە. بەڵام ئەم پێشبینییە مەرج نییە هەموو کاتێک بە ڕاست دەرچێت. بۆ نموونە قەیرانی بانکی ئەرجەنتینی ساڵی ٢٠٠٠ لە کاتێکدا ڕوویدا کە دراوی وڵات بە توندی بەستراوبوو بە دۆلاری ئەمریکییەوە.

ئەوەی لێرەدا شایانی باسە ئەوەیە کە هەبوون و نەبوونی دراوی نەتەوەیی شتێکەو و شێوازی دیاریکردن و بەڕێوەبردنی دراوەکە بابەتێکی تەواو جیاوازە. بۆیە پێش ئەوەی بێینە سەر ئەو پرسیارەی کە ئایا چ دراوێکمان دەوێ، دەبێت باسی ئەوە بکەین کە ئایا دراوێکی نەتەوەیی پێویستە بۆ کوردستانێکی سەربەخۆ؟

● لایەنە ئەرێنی و نەرێنییەکانی دراوی سەربەخۆ

ڕاگرتنی بەهای دراوی سەربەخۆ لە هەموو وڵاتێکدا تێچووی خۆی هەیە. گرنگترینیان ئەوەیە کە دەسەڵاتی دارایی پێویستی بۆ بەرگریکردن و سەقامگیریی بەهای دراوەکەی بە یەدەکی دراوی بیانی هەیە. ئەم ئاڕاستەیەش لەوەوە دێتەکایەوە کە ناسەقامگیریی بەهای دراو کاری نەرێنی دەکاتە سەر گەشەکردنی ئابووری و ڕادەی وەبەرهێنان و لە دواییشدا کارتێکەری نەخوازراوی دەبێت لە سەر باری گوزەرانی زۆربەی خەڵکی وڵات. لێرەدا ئەو پرسیارە دێتەگۆڕێ کە وڵات چەند یەدەکی دراوی بیانی پێویستە بۆ ئەوەی بەرگری لە دراوی نەتەوەیی بکات، بەتایبەت لە کاتی قەیران و هەڕەشەی مەزەندەیی (-spec lative attack) نەخوازراو؟ وەڵامی ئەم پرسیارە زۆر گرانە، بەڵام لێرەدا دەتوانین ئەوەندە بڵێین کە ئەم کێشەیە بەستراوە بە قەوارەی ئابووریی وڵات و ڕادەی کراوەیی و داخراوی ئابوورییەکەی بە ڕووی ئابووریی جیهاندا. بۆ نموونە، گەر ئابووری وڵاتێک زۆر کراوە بێت (پێوەری کرانەوەی جیاواز هەیە) ئەگەری دروستبوونی قەیرانی دارایی زیاتر هەیە و وڵات زیاتر لە ژێر ئەگەری هاتنە ناوەوەی قەیرانی دەرەکی هەیە، بۆیە وڵات پێویستی بە یەدەکی دراوی بەهێز زیاترە. لە هەمان کاتدا، گەر ئابووریی وڵات لە ڕووی قەوارەوە گەورە بێت، پێویستی بە تێچووی دراوی زیاتر هەیە بۆ وەڕێخستنی کاروباری بازرگانی و گۆڕینەوە، بۆیە پێویستی بە یەدەکی دراوی بیانی زیاترە. بێگومان تێچووی هەڵگرتنی یەدەکی دراوی بیانیش لە دەستدانی ڕێژەی سوودەکەیەتی. پارە بە موڵکێک هەژمار دەکرێت کە خۆی لە خۆیدا سوود نابەخشێت گەر گلبدرێتەوە. (Money is considered as a non-interest bearing a-set). بۆیە هەتا یەدەکی دراوی بیانی زیاتر بێت، ئەوەندە تێچووەکانیشی بەرزتر دەبێت.

تێچوویەکی دیکەی هەبوونی دراوی نەتەوەیی تێچووی گۆڕینەوەیەتی بە دراوە بیانییەکان. ئەم تێچووەش هەتا ئابووری وڵات کراوەتر و قەبارەی گەورە بێت بەڕووی ئابووری جیهاندا هێندە زیاتر دەبێت. ئەم تێچووە لە ڕووی بەکاربەرەوە ڕەنگە زۆر بەرچاو نەبێت، بەڵام بۆ بازرگان و وەبەرهێنەران لەدەستدانی ڕێژەیەکی بەرچاوی قازانجەکانیانە.

بێگومان هەبوونی دراوی نەتەویی و بەستنەوەی بەهاکەی بە دراوی بیانییەوە تێچووی دیکەی خۆی هەیە کە نابێت پشتگوێ بخرێت. یەکێک لەو تێچووانە لاوازکردن و لە کارخستنی سیاسەتی دراوی وڵاتە (Weak monetary policy). لە هەموو بارێکدا، ئەم سیاسەتە، بەتایبەت لە قۆناغی سەرەتاکانی گەشەکردنی ئابووریدا، سیاسەتمەداران بێبەش دەکات لە چەکێکی ئابووری کاریگەر کە ڕەنگە لە کاتی خۆیدا زۆر پێویست بێت. لایەنێکی گرنگی ئەم لاوازییەش بە یەکجاری لەناوبردن، یا لەکارخستنی سیاسەتی قەرزدەری دواپەناگەیە (The lender of the last resort). پێناسەکردنی ئەم سیاسەتەش ئەوەیە کە ئەگەر بانکە ناوخۆییەکان بێ پارە بوون، دەتوانن وەک دواپەناگە لە بانکی ناوەند (Central Bank) پارە بە قەرز وەرگرن. ڕێگری سەرەکی ئەم توانایەی بانکی ناوەندیش ئەوەیە کە ئەگەر وڵات دراوی نەتەوەیی خۆی نەبێت، ناتوانێت یارمەتی بانکە ناوخۆییەکانی خۆی بدات لە کاتی تەنگانەدا، یا ئەگەر دراوی وڵات بە توندی بەسترابێت بە دراوێکی بیانییەوە، قەرزدان بە بانکە ناوخۆییەکان پێویستی بەوەیە کە بانکی ناوەند یەدەکی دراوی بیانی

گەر سەربەخۆیی سیاسیی کوردستان دە ساڵی داهاتووش بێتەدی، پێویستە ئێستا کوردستان ڕێخۆشکەری و ئامادەکاری بۆ دروستکردنی ژێرخانی ئابووری و داراییەکەی بکات. دراوی نەتەوەیی کوردستانیش بەردی بناغەی ئەو سەربەخۆییەیە

حکومەت و سیاسەتمەدارانی کوردستان نابێت چاوەڕوانی ڕۆژی سەربەخۆیی کوردستان بکەن، ئەوجا بڕیاری دراوی نیشتمانی بدەن

سەرپەرشتیکردن و بەڕێوەبردنی دراوی نیشتمانی پێویستی بە کۆمیتەیەکی سەربەخۆی پسپۆڕ هەیە. ئەو کۆمیتەیەش نابێت لە سەر بناغەی سیاسی یا ڕێککەوتنی حیزبیانە دروست بکرێت

جێگیربوون و بەرگریکردن لە بەهای دراو لە ژینگەی ئاڵۆزی ئابووریی جیهاندا کارێکی ئاسان نییە. خراپتر لەوە، وڵاتێکی وەک کوردستان کە لە ژینگەیەکی ناوچەیی نادۆستدا دەژی، ئەم ئەرکەی سەختتر و دژوارتر دەبێت

نابێت بەهای دراوی داهاتووی کوردستان تەنها ببەسترێت بە بەهای دۆلاری ئەمریکییەوە، چونکە پاراستن و بەرگری لێکردنی زۆر گران دەبێت. بۆیە باشترین چارەسەر ئەوەیە کە کوردستان پەیوەندیە بازرگانییەکانی لە گەڵ وڵاتانی دراوسێدا ڕەچاو بکات

کوردستان لە قۆناغی ئابووری گەشەکردندایە لە کاتێکدا زۆر کراوەیە بە ڕووی بازاڕی جیهاندا. بۆیە بەهای دراوەکەی نابێت بە تەواوی جێگیر بکرێت

لە ماوەی ساڵی پێشوودا، کەمیی دیناری عێراقی بەتایبەت دوای گرتنی موسڵ لە لەلایەن داعشەوە، شلەی بازاڕی لە کوردستاندا کەم کردووە و تا ڕادەیەک ڕێگری لە ڕێی بازرگانیدا دروست کردووە

بەرزبکاتەوەو ئەگەر توانای نەبێت، ئەوا بانکە ناوخۆییەکان بێ پشـــتیوان دەمێننەوە. بەشێوەیەکی گشتی، بەستنەوەی دراوی نەتەوەیی بـــە دراوی بیانییەوە سیاســـەتی دراوی وڵات لاواز دەکات. پێویستە لێرەشدا ئاماژە بەوە بکەین کە قوتابخانەی ئابووری لیبراڵی نوێ (Neo-liberalism) وای بۆ دەچێت کە سیاســـەتی هەڵکشانی دارایی (Expansio-ary monetary policy) خۆی لە خۆیدا زیانبەخشە، چونکە دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی ڕێژەی هەڵئاوسان، بۆیە نەبوونی لە بوونی باشـــترە، چونکە نەبوونی دەستی سیاسەتمەداری نابەرپرسیار دەبەستێتەوە.

تێچوویەکـــی دیکەی بەســـتنەوەی دراوی نەتەوەیی بە دراوی بیانییەوە ئەوەیە بەرز بوونەوەی ئاســـتی شلەی بازاڕ و ئەگەری هەڵئاوســـانی ئابووری ئەگەر بەشـــی حیسابی سەرمایە (Capital account)ی هاوکێشەی پێدان (Balance of payment) کـــراوە بێت. ئەمـــەش دەبێتە هۆی ڕوودانی دیـــاردەی بڵقی نرخی موڵک (Asset bubble). واتە هاتنە ناوەوەی پارەیەکی بێشـــوماری بیانی نرخـــی خانووبەرەو پشـــکی کۆمپانیاکان و جۆرەکانـــی دی موڵکی دارایی لـــە ڕادەی خۆی زیاتر بەرز دەکاتـــەوە (Price Bubble). قەیرانی دراوی ١٩٩٧ی وڵاتانی باشـــووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیاش نموونەیەکی ئەو دیاردەیەیە.

جۆرێکـــی دیکەی دراوی نەتەوەیی ئـــەو دراوانەن کە نرخەکانیان بە ئازادی لە بازاڕی کڕین و فرۆشتندا دیاری دەکرێـــن. ئەو دراوانە لەو ئابوورییانەدا باون کە زۆر بەهێزن و زۆر پێویست ناکات بانکە ناوەندییەکانیان یەدەکی پارەی بیانی ڕابگرێت بۆ بەرگری لێیان. لەو وڵاتانەدا ئابووریەکی کـــراوە ڕەچاو دەکرێت و لە ڕووی بازرگانییەوە بەربەســـت نییە بۆ کڕین و فرۆشتنی ســـەنەد و پشکەکانی دەوڵەت و کۆمپانیاکان. هەر بۆیە ســـەقامگیری بەهای دراوەکان زیاتر پشـــت دەبەســـتێت بە بەهێزی ئابووری ئەو وڵاتانەوە نەک بە هەبوونی پشتیوانی یەدەکی پارەی بیانی.

لەگـــەڵ هەبوونی ئەو لایەنە ئەرێنییانـــەی نەبوون، یان بەســـتنی دراوی نەتەوەیی بـــە دراوی بیانییەوە، هەبوونی دراوی نەتەوەیـــی لە قۆناغی ســـەرەتایی گەشـــەکردنی ئابووریدا لایەنی ئەرێنی خۆی هەیە. گرنگترینیان: یەکەم، سەربەخۆیی سیاسەتی هەڵکشـــانی گشتگیری و داراییە (Expansionary fiscal and monetary policy). قوتابخانەی کێنزیەنیزم لەو باوەڕەدایە کە کاتێک بازاڕی ئازاد توانای کەمکردنەوەی بێکاری و برەوپێدانی وەبەرهێنانی کەم بێت، دەوڵەت دەبێت خەرجی خۆی، واتە خەرجی کەرتی گشتی، بەرزبکاتەوە بۆ ئـــەوەی ئەو کەلێنە پڕبکاتەوە. بۆ ئەمەش پێویست بە هەڵکشانی پارەی ناوخۆ هەیە.واتە خستنەڕووی پارە دەبێـــت بەرزبکرێتەوە. لێرەدا پێویســـتە بگوترێت کە ئەگەر وڵات دراوی خۆی نەبێت و ســـەربەخۆیی سیاسەتی دارایی خۆی لەدەســـت دابێت، دەوڵەت ناتوانێت بەم ئەرکە ئابوورییـــەی خۆی هەڵبســـێت. بۆیە دەوڵـــەت نابێت ئەم چەکەی خۆی بە ئاســـانی لەدەســـت بدات، بەتایبەت لە قۆناغە سەرەتاییەکانی گەشەکردنی ئابووریدا.

دووەم کەڵکی هەبوونـــی دراوی نەتەوەیی ئەوەیە کە بانکـــی ناوەندی لە کاتی پێویســـتدا دەتوانێت بە ئەرکی قەرزدەری دواپەناگە هەڵبســـێت. ئەم توانایەش زۆر گرنگە بۆ ســـەقامگیری و متمانە بەخشـــین بـــە کەرتی بانکی وڵات.

ســـێیەم کەڵکـــی هەبوونـــی دراوی نەتەوەیی قازانجی بەجێهێنانی خستنەڕووی پارەیە کە پێی دەگوترێت: (Se-gniorage). واتـــە ئەو قازانجەی کە دەوڵەت بەدەســـتی دێنێت لە چاپکردن و خســـتنە بازاڕی پـــارەوە. بۆ نموونە حکومەت ســـەنەدەکانی (Government bills and bonds) دەکرێتەوە لـــە بازاڕ بە پارەیەکی نوێ کە تازە چاپکراوە. ئەمەش وەک ئەوە وایە کە حکومەت قەرز بکات و مافی هەبێت نەیداتەوە.

چوارەم کەڵکی دراوی نەتەوەتی دروســـتکردنی هەستی نەتەوەیی و بڕوا بە خۆکردنە. ئەم کەڵکەش زۆر دەروونییە و تا ئێستا بە تەواوی ئاشکرا نییە کاریگەری ئەم هۆکارە دەروونییە لە سەر گەشەکردنی ئابووری و باری گوزەرانی خەڵکی وڵات چەندە.

● سروشتی پارە

پارە بە شێوەیەکی گشتی یارمەتی سێ کردار دەدات:

● ئامرازی گۆڕینەوە: پارە یارمەتی کڕین و فرۆشـــتن دەدات. لە وڵاتێکی وەک کوردستاندا کە کڕین و فرۆشتن بـــە کارد و نێوەنگیری بانکی زۆر ســـنووردارە، بازاڕ بە شـــێوەیەکی گشتی بە پارەی نەقدی (Cash) کار دەکات. بۆیە پارە کردارێکـــی زۆر گرنگی هەیە. کەمبوونی پارە لە بازاڕدا، بە واتایەکی دیکە، کەمبوونەوەی شلەی بازاڕ دەبێتە هۆی ڕیگری لە ڕێی چەرخانی پێچکەی بازاڕدا، لە کاتێکدا زۆربوونی پارە دەبێتە هۆی هەڵئاوسانی نرخی شـــتومەک. وڵاتێک کـــە خاوەنـــی دراوی خۆی نەبێت هەموو کات مەترسی ڕوودانی ئەو دوو کاردانەوە خراپانەی هەیە.

● یەکـــەی ژمێریـــاری: پارە لە ڕاگرتنـــی ژمێریاری کۆمەڵگـــەدا کە قەرزیش دەگرێتەوە کارێکی زۆر گرنگ دەکات. زۆربەی حیسابەکانی جێگەی کار و کۆمپانیاکان و فەرمانگەکانی دەوڵەت پێویســـتییان بە نووسینەوە هەیە. بۆیە پارە پێویســـتە بۆ ئەوی بەهـــای گۆڕینەوەکانی پێ بپێورێت و تۆماربکرێن. لە کۆمەڵگەی ئێمەدا تەنانەت لە کاتی ساسانێکانیشدا ژمێریاری بە پارە ڕاگیرکراوە.

● گەنجینەی بەها: دراو نەخشـی گرنگی گەنجینەی هەیە بۆ پاشەکەوتکردن. زۆربەی خەڵک پاشەکەوتەکانیان بە شـێوەی پارە کۆدەکەنـەوە و ڕایدەگرن بۆ خەرجکردنی پاشەڕۆژ. گەر دراوی وڵات بەم کارە بە باشی هەڵنەسێت، بۆ نموونە لە ترسـی نزمبوونەوە و بەرزبوونەوەی بەهاکەی، زۆر خەڵک پەنا دەبەنە بەر پاشـەکەوتکردن لە شتومەکی ڕاسـتەقینەی وەک خانووبەرە و زێـڕ و زیو و.. هتد، هەر بۆیە هەتـا بەهای دراوی نەتەوەیـی جێگیرتر بێت، هێندە متمانەی پاشەکەوتکردن لە شێوەی دراو بەرزتر دەبێت.

کێشەکانی نەبوونی دراوی نەتەوەیی لە کوردستاندا لە هەر سـێ کرداری سەرەوەدا دەردەکەوێت. لە کرداری یەکەمدا، لە ماوەی ساڵی پێشوودا، کەمیی دیناری عێراقی بەتایبەت دوای گرتنی موسـڵ لە لەلایەن داعشەوە، شلەی بازاڕی لە کوردستاندا کەم کردەوە و تا ڕادەیەک ڕێگری لە ڕێی بازرگانیدا دروسـت کردووە. لە کاری گەنجینەی بەهادا، زۆربەی خەڵک پەنا دەبەنە بەر کاڵاکان بۆ پاشەکەوتکردن لە بری پارەی عێراقی کە متمانەی پێناکرێت. نموونەیەکی تاڵ لەمەڕ ئەم کێشەیەدا ئەزموونی نەوەدەکانی سەدەی پێشووە کە خەڵکێکی زۆری کوردسـتان پاشەکەوتکردنەکانیان لە ٢٥ دیناریدا کۆکردبووەوە. کاتێک حکومەتی عێراقی ئەو پارەیەی بە بڕیارێک نەهێـڵا، زیانێکی زۆر بەر ئابووری کوردسـتان کەوت. لەمەڕ یەکەی ژمێیارییەوە کوردستان لە بەکارهێنانی دیناری عێراقییەوە کێشەی ژمێریاری زۆر نەخوازراوی بۆ دروست بووە، لە کاتێکدا کە دیناری کۆنی بە ناو دیناری سویسری بەکار دەهێنا، ڕێژەی بەهای پارەکە لە چاو بەهای دیناری عێراقی زۆر جێگیر بوو، پێویسـتی بەو هەموو سـفرە نەدەکرد، ئێستا ژمێریاری لە کوردستاندا بووەتـە کارێکی زەحمەت و لە بری یەک و دە و سـەدان، هەزار و ملیۆن و ملیار بەکار دێت.

● دیاریکردنی ڕێژەی گۆڕینەوەی دراوی داهاتوو

هەرچەنـدە سیسـتەمی دارایـی جیهـان بـەرەو دوو جەمسـەرگیری لە ڕێژەی گۆڕینـەوەی دراودا ڕێچکەی گرتووە کە لە سیسـتەمی چەسـپاوی ڕێژەی گۆڕینەوە (Fixed exchange rate) و سیسـتەمی بـازاڕی ئـازاددا (Floating Exchange rate) خـۆی دەبینێتەوە، لە نێوان ئەم دوو جەمسەرەدا کۆمەڵێک سیسـتەمی مامناوەندی هەن کە هەندێ خەسـڵەتەکانی هەردوو ڕژێمیـان تێدا هەیە. بـۆ نموونە، دراوێک کە بەهاکەی تاڕادەیەک چەسـپاو بێت، بەڵام هێندە نەرمی تێـدا هەبێت کە بتوانێ بەرگەی ڕادەیەکـی هەڵبەز و دابەزی بازاڕ بگرێت. ئەم بۆچوونەش

ڕێژەی بەهای پارەی دیناری سویسری لە چاو بەهای دیناری عێراقی زۆر جێگیر بوو، پێویستی بەو هەموو سفرە نەدەکرد، ئێستا ژمێریاری بووەتە کارێکی زەحمەت و لە بری یەک و دە و سەدان، هەزار و ملیۆن و ملیار بەکار دێت

زۆربەی وڵاتان تا ڕادەیەکی زۆر دەیانەوێت کراوە بن بە رووی بازاڕی جیهاندا لە ڕووی تەکنەلۆجیا و وەبەرهێنان و بازرگانیدا. هەر بۆیە دراوەکانیان دەبێت هەندێ نەرمی هەبێت کە بتوانێت بەرگەی هەڵبەز و دابەزە نەخوازراوەکان بگرێت

قوتابخانەی کینزیەنیزم لەو باوەڕەدایە کە کاتێک بازاڕی ئازاد توانای کەمکردنەوەی بێکاری و برەوپێدانی وەبەرهێنانی کەم بێت، دەوڵەت دەبێت خەرجی خۆی، واتە خەرجی کەرتی گشتی، بەرزبکاتەوە بۆ ئەوەی ئەو کەلێنە پڕبکاتەوە

پێش داهاتنی دینار و فلسی عێراقی لە سەردەمی سەرهەڵدانی دەوڵەتی عێراقدا لە سایەی داگیرکەرانی ئینگلیزدا، لیرەی تورکی و تمەنی ئێرانی بەکارهێنراوە و عانە و درهەم و ڕوپێ هێشتا لە بیرەوەری زۆر کەسدا هەر ماون

لەوەوە سەرچاوە دەگرێت کە لە سیستەمی چەسپاندراودا چاوەڕوان دەکرێت ڕێژەی هەڵئاوسان کەم بێت و متمانە ببەخشرێت بە کڕیار و وەبەرهێنەر. لە هەمان کاتدا کارایی سیاسەتی هەڵکشانی گشتی (Effective expansionary fiscal policy) بەرزتر دەبێت. ئەم سیستەمە وا دەردەکەوێت کە زۆر لە بار بێت بۆ ئەو وڵاتانەی لە قۆناغی سەرەتاکانی گەشەکردندان. لە هەمان کاتدا زۆربەی وڵاتان تا ڕادەیەکی زۆر دەیانەوێت کراوە بن بە ڕووی بازاڕی جیهاندا لە ڕووی تەکنەلۆجیا و وەبەرهێنان و بازرگانیدا. هەر بۆیە دراوەکانیان دەبێت هەندێ نەرمی هەبێت کە بتوانێت بەرگەی هەڵبەز و دابەزە نەخوازراوەکان بگرێت. بۆ نموونە دەکرێت ڕێگە بدرێت بەهای دراوێک بە ڕێژەی (±١٠٪) بەرز و نزم ببێتەوە. لە دەرەوی ئەو ڕێژە گۆڕانە، دەبێت بانکی ناوەندی ئامادەبێت بەرگری لە دراوە نەتەوەییەکە بکات. هەر بۆیە دراوێکی لەو چەشنە هەندێ متمانە دەبەخشێت بە وەبەرهێنەر و بازرگانەکان لە هەمان کاتدا هێندە نەرمی هەیە کارتێکەری هۆکارە نێودەوڵەتییە نەخوازراوەکان لەسەر ئابووری وڵات کەمبکاتەوە.

کوردستان لە قۆناغی ئابووری گەشەکردندایە لە کاتێکدا زۆر کراوەیە بە ڕووی بازاڕی جیهاندا. بۆیە بەهای دراوەکەی نابێت بە تەواوی جێگیر بکرێت. لە بەر هەمان هۆ سیستەمی مامناوەندی کە پێی دەگوترێت سیستەمی بەستراوی ڕێژەی گۆڕینەوە (Pegged Exchange rate) لەبارە بۆ هەلومەرجی ئێستای کوردستان. پرسیاری گرنگ ئەوەیە کە چۆن بەهای دراوەکە دیاری بکرێت و تا چەند بواری بەرزبوونەوە و نزمبوونەوەی بدرێت.

بەڕای من نابێت بەهای دراوی داهاتووی کوردستان تەنها ببەسترێت بە بەهای دۆلاری ئەمریکییەوە، چونکە پاراستن و بەرگری لێکردنی زۆر گران دەبێت. بۆیە باشترین چارەسەر ئەوەیە کە کوردستان پەیوەندیە بازرگانییەکانی لە گەڵ وڵاتانی دراوسێدا ڕەچاو بکات. بۆ نموونە لە دیاریکردنی بەهاکەدا بەهای دیناری عێراقی و تمەنی ئێرانی و لیرەی تورکیش لەبەر چاو بگرێت. لێرەدا پێویست بە فۆرمولەیەک دەکات کە لەبەر کێش و قەوارەی بازرگانی لە گەڵ وڵاتانی دراوسێ و داهاتی نەوت کە نرخەکەی بە دۆلارە نرخی دراوی داهاتووی کوردستان دیاری بکرێت. قورسایی ئەو دراوانەش دەبێت لەمەڕ گۆڕانەکانی بازاڕ و بەهای ئەو دراوانەدا لە بازاڕی ئاڵوگۆڕکردندا ناو بە ناو گۆڕانی بە سەردا بکرێت. ئەمەش خۆی لە خۆیدا کارێکی تەکنیکییە و کوردستان پێوسیتی بە پسپۆڕی تایبەت هەیە بۆ دۆزینەوەو کارپێکردنی ئەو فۆرمولە.

● جێگیربوون و مانەوە

جێگیربوون و بەرگریکردن لە بەهای دراو لە ژینگەی ئاڵۆزی ئابووریی جیهاندا کارێکی ئاسان نییە. خراپتر لەوە، وڵاتێکی وەک کوردستان کە لە ژینگەیەکی ناوچەیی نادۆستدا دەژی، ئەم ئەرکەی سەختتر و دژوارتر دەبێت لە وڵاتێکی دیکە. گەورەترین مەترسی لە سەر بەهای داهاتی کوردستان گەلەکۆمەکێی وڵاتانی دراوسێیە ئەگەر بیانەوێت شکست بە دراوەکە بهێنن. بۆیە هەر لە سەرەتاوە پێویستە ڕێگەو شوێن بگیرێتە بەر بۆ پاراستنی بەهای دراوەکە. بۆ ئەو مەبەستەش پێویستە ئەم هەنگاوانە بگیرێتە بەر:

یەکەم، کۆنترۆڵکردنی بەشی حیسابی سەرمایەی (Capital account)ی هاوکێشەی پێدان (Balance of payment). واتە هەنارده و هێنانی پارە کۆنترۆڵ بکرێت بە شێوەیەک ڕێگە نەدرێت بە هەڵبەز و دابەزی بەهای دراو.

دووەم، لە هەمان کاتدا پێویستە هەماهەنگی بکرێت لەگەڵ بانکی ناوەندی وڵاتانی دراوسێدا. ئەمەش بە ڕێککەوتنی سیاسی پێشوەخت ئەنجام دەدرێت.

سێیەم: پێویستە بانکی ناوەندی کوردستان هەندێک یەدەک بە دراوی وڵاتانی دراوسێ ڕابگرێت. لێرەدا سەرپەرشتی چاودێری بازاڕی دراوی دەبێت هەمیشە پێشبینی کردارەکانی بانکە ناوەندییەکانی وڵاتانی دراوسێ لە مەڕ دەستێوەردانیان لە نرخی دراودا ڕەچاو بکات.

چوارەم، پێویستە دەسەڵاتی سیاسی بەرپرسیارانە مامەڵە لە گەڵ سیاسەتی هەڵکشانی دارایی و گشتیدا بکات. بۆ ئەمەش پێویستە بزانرێت کە ئابووری وڵاتساڵانە پێویستی بە چەند دراو هەیە و دەبێت ڕێژەی خستنەڕووەکەی بەپێی ئەو پێوەرە دیاری بکرێت.

پێنجەم، لە هەموو بارێکدا، سەرپەرشتیکردن و بەڕێوەبردنی دراوی نیشتمانی پێویستی بە کۆمیتەیەکی سەربەخۆی پسپۆڕ هەیە. ئەو کۆمیتەیەش نابێت لە سەر بناغەی سیاسی یا ڕێککەوتنی حیزبیانە دروست بکرێت و دەبێت سەربەخۆییەکی سیاسیی ڕۆشنی هەبێت.

● کۆتایی

حکومەت و سیاسەتمەدارانی کوردستان نابێت چاوەڕوانی ڕۆژی سەربەخۆیی کوردستان بکەن، ئەوجا بڕیاری دراوی نیشتمانی بدەن. پێویستە هەر لە ئێستاکەوە ئامادەکاری و زەمینەسازی بۆ بەدیهێنانی ئەو دراوە نیشتمانییە بکرێت. ئەو ئامادەکارییەش پێویستی بە توانای دارایی و شارەزایی پسپۆڕی هەیە. لە هەمان کاتدا نابێت بیانووی ئەوە بهێندرێتەوە کە هێشتا کاتی ئەوە نەهاتووە. گەر سەربەخۆیی سیاسیی کوردستان دە ساڵی داهاتووش بێتەدی، پێویستە ئێستا کوردستان ڕێخۆشکەری و ئامادەکاری بۆ دروستکردنی ژێرخانی ئابووری و داراییەکەی بکات. دراوی نەتەوەیی کوردستانیش بەردی بناغەی ئەو سەربەخۆییەیە و دەبێتە هێمای سەربەخۆیی گەلی کورد و نیشتمانەکەی.

سیاسەتی بازرگانی
لە هەرێمی کوردستان بەرەو کوێ؟

د. حوسێن تۆفیق فەیزوڵڵا*

تایبەت بۆ گوڵان نووسیوێتی

سیاسەتی بازرگانی بە دڵی بزوێنەری سەرجەم پرۆسەی ئابووریی دەوڵەتان دەژمێردرێت، بۆیە وڵاتان گرنگییەکی زۆر بە سیاسەتی بازرگانی دەدەن، چ لەسەر ئاستی ستراتیژییەکانی سیاسەتی ناوخۆ و دەرەوە، چ ئەوەی پەیوەستە بە بڕگەکانی ئابووری و دراو، یان لەسەر ئاستی یاسایی لە میانی ئاوێتەکردنی ئەو ستراتیژییانە لە سیاسەتی یاسادانانی هاوتەریب کە لەگەڵ واقیعی ئابووری و بازرگانیی دەوڵەتدا کۆکن، بۆیە تێبینی دەکرێت کە ئەو وڵاتانە سیاسەتی بازرگانییان بەتایبەتیش سیاسەتی بازرگانیی دەرەوەیان کردۆتە ئەولەویاتی بابەتەکانی دەستوورەکانیان لەبەر ئەوەی گرنگە، بەڵام لە دەوڵەتانی فیدراڵدا کە دەسەڵات لە نێوان حکومەتی ناوەند و حکومەتەکانی هەرێم

دابەشکراوە هەروەك لە دەستووری ساڵی ٢٠٠٥ی عێراقدا هاتووە کە ئەو دەستوورە پرۆسەی نەخشەکێشانی سیاسەتی بازرگانیی دەرەوەی کردۆتە کاری تایبەتی حکومەتی فیدراڵ، هەرچەندە ئەمە ئەوە ناگەیەنێت هەتا لە رووی دەستوورییەوە کە هەرێمەکان بێبەش بن، لە رەوشی خۆشمان لە هەرێمی کوردستانی عێراق، سیاسەتی بازرگانی بەو شێوەیە کە لەگەڵ رەوشی هەرێم بگونجێت لەبەر ئەوەی ئەو سیاسەتە لە هێڵە گشتییەکانیدا لەگەڵ سیاسەتی بازرگانیی فیدراڵدا کۆکە.

ئەگەر سیاسەتی بازرگانیمان وەك دیاردەیەکی نووساو بە هەر دەوڵەتێك لەقەڵەم دا بە چاوپۆشی لە سروشتی سیستەمی سیاسی و ئابووری لەو دەوڵەتەدا، ئەوا لە هەمان کاتدا بریتییە لە دیاردەیەکی ئاوێتە و ئاڵۆز و ورد، چونکە لە چوارچێوەی کۆمەڵێك سیاسەتی دیکەدا دەخولێتەوە لە سەروویانەوە سیاسەتی ئابووری کە لە ناوەڕۆکدا سیاسەتی بەرهەمهێنان و خزمەتگوزاری و کشتوکاڵی و سیاسەتگەلی هاوردەکردن و هەناردەکردن و سیاسەتی دراوی و سیاسەتی دارایی و زۆری دیکە لەخۆدەگرێت.

بۆیە ئەگەر ویستمان چەمکێك بدەینە سیاسەتی بازرگانی دەکرێ بڵێین کە بریتییە لە کۆمەڵە رێکارێکی یاسایی و کارگێڕی و هەڵسوکەوت کە دەوڵەت دەیگرێتەبەر بۆ بەدیهێنانی ئامانجە ئابوورییەکانی، ئەوەی کە بە دەوڵەت دەگات لە هاوردە، یان هەناردە تەوەری سەرەکیی بودجەی دەوڵەت پێکدێنێت، سیاسەتی بازرگانی بەم چەمکە بەشێکی بنەڕەتییە لە فەلسەفەی ئابووریی دەوڵەت ئەگەر ئەو فەلسەفەیە سیستەمی ئابووریی بازاڕ، یان سەنتراڵییەتی سیستەمی ئابووری و لە ئەنجامی کرانەوە، یان داخران لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا، بەڵام سیاسەتی بازرگانیی ناوخۆ ئەمەیان کاری خودی دەوڵەتە لە دانانی سیاسەتی هاوتەریب کە ئامانجەکانی سیاسەتەکەی لە بازرگانیی دەرەوە وەدی دێنێت، چونکە سیاسەتی بازرگانیی دەرەوە گرنگترە لە رووی سیاسەتی بازرگانییەوە ئەمەش لە میانی کرانەوە بە بازاڕەکانی جیهان و سیستەمی ئابووری و بازرگانیی جیهانی لە میانی رێکخراوی بازرگانیی جیهانی و رێککەوتنە جۆراوجۆرەکانی لە بوارە جیاجیاکانی ئابووری و بازرگانی و داراییدا.

ئەگەر بابەتی سیاسەتی بازرگانیمان بە ناوەڕۆکەکانییەوە بەستەوە بە باری ئابووری و بازرگانی لە هەرێمی کوردستاندا، هەروەها لەپێناو روونکردنەوەی تێگەیشتن لە سیاسەتی بازرگانی و گرنگێتییەکەی دەکرێ جەخت بکەینەوە لەسەر ئامانجەکانی سیاسەتی بازرگانی، چونکە مەبەست لە دانانی سیاسەتی بازرگانی وەدیهێنانی ئەو ئامانجانەیە کە دەوڵەت هەوڵیان بۆ دەدات، ئەمانەش

ئەگەر ویستمان چەمکێک بدەینە سیاسەتی بازرگانی دەکرێ بڵێین بریتییە لە کۆمەڵە ڕێکارێکی یاسایی و کارگێڕی و هەڵسوکەوت کە دەوڵەت بۆ بەدیهێنانی ئامانجە ئابوورییەکانی دەیگرێتەبەر

سیاسەتی بازرگانیی ناوخۆ کاری خودی دەوڵەتە لە دانانی سیاسەتی هاوتەریب کە ئامانجەکانی سیاسەتەکەی لە بازرگانیی دەرەوە وەدی دێنێت، چونکە سیاسەتی بازرگانیی دەرەوە گرنگترە لە ڕووی سیاسەتی بازرگانییەوە

هەوڵگەلێکی جیددی هەیە لەلایەن وەزارەتی بازرگانی و پیشەسازیی هەرێمەوە بۆ دامەزراندنی ناوچەو شاری پیشەسازی و پرۆژەیاسایەکیش بۆ ئەم بابەتە دانراوە، ئەگەر هاتوو تەگەرەو بەربەستە نەیەتە ڕێی

ئامانجی زۆرو هەمەچەشنن، بەڵام لەسەروویانەوە چەند ئامانجێکی بنەڕەتی دێن لەوانە پارەدارکردنی گەنجینەی دەوڵەت بە داهاتی زیاتر و وەدیهێنانی هاوسەنگی لە بودجەی خەرجییەکاندا وێڕای هاندانی کێبڕکێ لە کەرتە جیاوازەکاندا لەگەڵ پاراستنی بەرهەمی نیشتمانی لە نێوجەرگەی ئەو کێبڕکێیەدا، هەروەها کاراکردنی ڕۆڵی کەرتی تایبەت لە میانی سیاسەتگەلی یاسایی سەرکەوتوو و کاری دروستی دامەزراوەییەکان.

با بێین و ئەو ئامانجانە ببەستینەوە بە واقیعی ئابووری و بازرگانی لە چوارچێوەی واقیعی سیاسی لە هەرێمی کوردستاندا بەبێ ئەوەی لەبیرمان بچێت کە ئابووریی هەرێم و سیاسەتە ئابووری و بازرگانییەکەی بەلایەنی کەم لە ڕووی دەستوورییەوە بەستراوەتەوە بە واقیعی سیاسی و ئابووری لە عێراقدا، ئەگەر جەختمان کردەوە لەسەر ئەو ئامانجانە و بەتایبەتیش ئامانجی سیاسەتی بازرگانی لە وەدیهێنانی داهاتی زیاتر بۆ گەنجینەی هەرێم، هەروەك زانراوە کە بودجەی هەرێم دیارە لە پشتبەستن بە دوو سەرچاوەی بنەڕەتی ئەوانیش داهاتەکانی پارەدارکردن لە ناو هەرێم و پشکی هەرێمە لە بودجەی عێراقی فیدراڵدا، هەروەها هەرێم لە چوارچێوەی کەرتی گشتیی حکومەتدا مانگانە پێویستی بە زیاتر لە ٧٥٠ ملیۆن دۆلارە بۆ دابینکردنی مووچەی لەشکرێك لە فەرمانبەران کە ڕەنگە پێویستیی فیعلی لە هەرێم بەو لەشکرە لە ٢٥٪ ی ژمارەی ئێستا ڕەت نەکات، کە وەك هۆکارێکی سیاسەتی ئیداری و سیاسەتی کەڵەکەبووی هەڵەوە هاتۆتە ئاراوە کە زۆر زەحمەتە چارەسەری هەنووکەیی بۆ دابنرێت، ئەمەش مانای وایە کە بودجەی بەکاربردنی هەرێم بوار بۆ بودجەی وەبەرهێنان ناهێڵێتەوە و زۆر جاریش کورتهێنان لە بودجەدا دەبێت هەتا سەبارەت بە دابەشکردنی مووچە هەروەکو لە ڕەوشی ئێستای هەرێم بەم شێوەیەیە لە ئەنجامی ئەوەی کە بودجەی هەرێم پاشکۆی بودجەی فیدراڵە، ئەمەش پێویستی بە دانانی سیاسەتگەلێکی بازرگانییە لە چوارچێوەی سیاسەتگەلی دروستی ئابووری بە ئیرادەیەکی جیددی سیاسی بۆ چاکسازی لەمیانی کاری دامەزراوەیی دروستدا، بەڵام دەربارەی چۆنێتیی وەدیهێنانی ئەو جۆرە سیاسەتانە کە ڕەنگە ئەو ئامانجانە بێنێتەدی، ئەوا دەکرێ چەند ڕێکارێکی ئیداری و یاسایی ئەنجام بدرێت بۆ نموونە:

١- بودجەی هەرێم پڕیەتی لە بڕگەو وردەکاریی زۆر بە شێوەیەك ماندووی دەکات کە بوار ناهێڵێتەوە بۆ جێبەجێکردنی بەرنامەکانی پەرەپێدان کە پێویستە، لە میانی پێکهێنانی لیژنەیەك لە یاساناسان و ئابووریناسان و پسپۆڕانی دیکە بۆ چاوخشاندنەوەی سەرتاسەری بە بڕگەکانی بودجەدا و دەست نیشانکردنی شوێنەکانی کەموکوڕیی لە بودجەکە یان لە بڕگەکانیدا کە دەکرێ لاببرێن یان تێچوویان کەمبکرێتەوە یان جارێکی دیکە بڕگەکانی دیکە دابنرێنەوە بە شێوەیەك کە خەرجیەکان کەم بکاتەوە هەتا ئەگەر پێویست بوو چاو بخشێنرێتەوە بە هەیکەلبەندی وەزارەت و دەزگا سەربەخۆکان و وەزارەتەکانیش ئاراستە بکرێن تا سیاسەتێکی خۆپارەدارکردن بگرنەبەر. چونکە بوارێکی فراوان هەیە لەگەڵ کەمێك شەفافییەت و بابەتییەت و پلاندانی دروست کە زۆر لە وەزارەتەکان بکرێن نەك تەنیا بە خۆپارەدارکردن بەڵکو بتوانن بودجەی گشتیش بە داهاتەکانیان پارەداربکەن لەجیاتی ئەوەی لە چالاکییەکانیاندا پشت بە بودجەی گشتی ببەستن، هەروەك زۆربەی وەزارەتەکان و دەزگا حکومییەکانی ئێستا، بە مەرجێ بەپێی نۆڕمە بابەتییەکان و لە چوارچێوەی یاسا بێت و دوور لە زێدەخەرجی و بە هەدەردانی سامانی گشتی بە شێواز و کاری نایاسایی و ژمێرکاری.

٢- گەڕان بەدوای سەرچاوە تازەکانی پارەدارکردن لە میانی چەند ڕێکارێك کە دەکرێ حکومەتی هەرێم پەیڕەویان بکات، ئەگەر بە ڕاستی و بە جیددی و بە ئیرادەیەکی ڕاستەقینەی سیاسی بیکات، چونکە بۆ نموونە زۆر سامان و موڵك هەن کە لە ڕاستیدا سامان و موڵکی گشتین کە پێویستە داهاتەکانیان ببنە سەرچاوەی گرنگ بۆ پارەدارکردنی بودجەی گشتی، بەڵام ئەو سامان و موڵکانە پەکیان کەوتووە یان لە بنەڕەتدا دیارنین لەبەر هەر هۆیەك بێت، لە زۆر حاڵەتیشدا هۆکاری یاسایی نین، یۆبە ناتوانن بودجە پارەداربکەن ئەگەر نەبنە بارگرانییەکی دیکە بەسەر بودجەوە.

٣- زۆر دامەزراوەو کارگەو فابریقە هەن کە پێویستە بەرهەمهێن بن و داهاتی گرنگ بۆ بودجە دابین بکەن، بەڵام پەکیان کەوتووە یان وەستاون یاخود هەر نەماون، حکومەت دەتوانێت ئەم دامەزراوەو کارگانە بژێنێتەوە و بەتەنیا بیانخاتەوەگەڕ یانیش بە بەشداریی کەرتی تایبەت و پاڵپشتییان بکات بە شێوەیەك کە بتوانن بەرهەم بخەنەوە و کێبڕکێ بکەن لە میانی دۆزینەوەی میکانیزمی یاسایی کارا وەك ئەوەی کە بگۆڕێن بە کۆمپانیا بە پشك و دواتر وردەوردە پشکەکانیان بفرۆشێتەوە و بکرێن بە کەرتی تایبەت، ڕەنگە دەستێوەردانی حکومەت پێویست بێت لە چەند چالاکییەکی دیاریکراودا بێ ئەوەی کاربکەنە سەر ئازادیی تاکەکەسەکان لە ئەنجامدانی چالاکیی ئابووری و بەتایبەتیش ئەگەر ئەو دەستتێوەردانە پێویست بوو بۆ هێنانەکایەی کەرتێکی زیندووی تایبەت لە هەرێمدا، هەروەها ڕێکاری پێشووی یاسایی دروست بوو کە لەگەڵ ڕێساکانی ئەو کۆمپانیایانە دەگونجێن کە لە هەرێمدا کاریان پێ دەکرێت، کە هاریکارە لە دارشتنەوەی هەیکەلبەندیی

کۆمپانیاو دامەزراوەکانی کەرتی گشتی و هێنانەکایەی کەرتێکی تایبەت کە بە جیددی بەشداری بکەن لە پرۆسەی پەرەپێدان لە میانی زیندووکردنەوەی کەرتە کاراکانی بەرهەمهێنان و زیادکردنی بەرهەمی خۆماڵی، لە هەمان کاتیشدا گوشارو داخوازییەکانی دامەزراندن لە کەرتی گشتی کەم دەکاتەوە، بەتایبەتیش ئەگەر لەگەڵ ئەو پرۆسەیەی چاکسازیدا خول یان پەیمانگای فێرکردن و شیاندن بۆ پیشە جیاجیاکان لە هەرێم بکرێتەوە بۆ پێگەیاندنی کادیری خوێندەوار بۆ بازاڕەکان، چونکە هەرێم پێویستی بە کادیری مامناوەندیی خوێندەوار هەیە لەبەر ئەوەی زۆربەی ئەو پیشە گرنگانەی کە بازاڕ پێویستی پێیانە هەمیشە وەك میرات ماونەتەوە و دواتر بەردەوامی پێدان و گواستنەوەیان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە بێ ئەوەی پەرەسەندنیان تێدا بکرێت کە بگونجێت لەگەڵ داواکارییە تازەکانی بازاڕدا.

٤- گرتنەبەری سیاسەتگەلێکی دروستی وەبەرهێنان لەسەر بنەما یاسایی و بابەتییەکان و لە سەرچاوەیەکی دیاریکراوو دیاری بڕیاری پێشوەختە بۆ وەبەرهێنەر، بە مەرجێك کە ئەو سیاسەتە ئاسان و روون بێت و دوور بێت لە بیرۆکراتییەتی کارگێڕی و فرەیی سەرچاوەکانی بڕیار بۆ مۆڵەتدانی پڕۆژەکانی وەبەرهێنان وەك بەشێکی کارا لە سیاسەتی بازرگانی، کە پێویستە لە هەرێم پەیڕەوبکرێت، ئەوەش پێویستی بە هەماهەنگییەکی تەواو هەیە لە نێوان دەزگا پەیوەندیدارەکانی وەبەرهێنان کە دەبێت هەموویان کاربکەن لەپێناو وەدیهێنانی سیاسەتی بازرگانی کە دەخرێتە سوودو بەرژەوەندیی هەرێمەوە نەك لە بەرژەوەندیی چەند توێژێکی دیاریکراو یان کەسانێك لە نێو چەند توێژێکی دیاریکراودا، جا ئەگەر بۆ نموونە دەوڵەتانی هاریکاریی کەنداو لە ئەنجامی یەکێتیی سەرچاوەی بڕیار و سیاسەتی یەکگرتووی بازرگانی بە شێوەیەك مامەڵە لەگەڵ لایەنەکەی دیکەدا بکەن وەك یەك یەکەی ئابووری، کەواتە بۆچی نەتوانین لە هەرێمدا و لە چوارچێوەی خودی دامەرزاوەکانی هەرێمداو لەوانە وەزارەتەکان و دەستە پەیوەندیدارەکان سەرچاوەی بڕیارەکە یەکبخەین لەسەر بنەمای یاسا نەك دوور لە یاسا، چونکە راستییەکی واقیعی هەیە، ئەم جۆرە هەماهەنگییە بە باڵاترین پلە و بە شێوەی بابەتی و شەفاف دەسەپێنێت، ئەویش ئەوەیە کە دەروازەکانی سیاسەتی بازرگانی بریتییە

لە دەرچەکانی وەزارەت و دەزگا پەیوەندیدارەکان، چونکە سیاسەتی بازرگانی لە دۆخی دروستدا نابێت ئەگەر بەربەستەکانی کەرتەکانی بەرهەمهێنان و خزمەتگوزاری چارەسەرنەکرێن جا ئەو بەربەستانە هەر جۆرێك بن.

٥- دابینکردنی تەواوی خزمەتگوزارییەکان بۆ ناوچەو شارە پیشەسازییەکان و بخرێنە بەردەم وەبەرهێنەران بەپێی بنەما یاساییە شەفافەکان و دوور لە بیرۆکراتییەت و مەحسوبییەت و خزم خزمانێ کە بەهیچ شێوەیەك پەیوەندییان بە یاساوە نییە، دەکرێ بەمەش کەرتێکی تازەی پیشەسازی لە بوارە جیاجیاکانی پیشەسازی دابمەزرێت بە شێوەیەك کە بەشداری بکات لە پرۆسەی پەرەپێدانی پیشەسازیی لە چوارچێوەی یاسادانانی تەواوەوە، من لە نزیکەوە دەزانم کە هەوڵگەلێکی جیددی هەیە لە لایەن وەزارەتی بازرگانی و پیشەسازیی هەرێمەوە بۆ دامەزراندنی ئەم جۆرە ناوچەو شارانە و پرۆژە یاسایەکیش دانراوە بۆ ئەم بابەتە ئەگەر هاتوو تەگەرە و بەربەستی نەیەتە رێ، چ بەربەستی تەکنیکی، یان دارایی، یان سیاسی، یان بەرژەوەندی لایەن و تاکەکەسی بێت، کە ببنە ئاستەنگ لە بەردەم دامەزراندنی ئەم ناوچانە، یاخود دوای دامەزراندیان بەربەست بخەنە پێش کارەکانیان لە پێناو بەدیهێنانی بەرژەوەندییە کەسییەکان لەسەر حیسابی بەرژەوەندیی گشتی هەروەك لە کەرتی وەبەرهێنانی هەرێمدا لەئارادایە.

٦- هەوڵدان بۆ جێبەجێکردنی یاسای کێبڕکێ و نەهێشتنی پاوانخوازی و کاراکردنی ئەنجومەنی کێبڕکێ و دەستکردن بە رووماڵێکی جیددی و بابەتییانە لە ناوچەکانی پاوانخوازی و سەرچاوەکانی لە هەرێمدا و چارەسەرکردنی بە شێوەیەکی بوێرانە و ئاشکرا بە شێوەیەك ئەم پاوانخوازییانە بخرێنە بەرژەوەندیی گەنجینەی هەرێمەوە نەك بۆ گرووپ، یان کۆمەڵە کەسێك، چونکە چەند کەرتێکی دیاریکراو هەن کە بە هۆی کارایی و تەکنیکی بەرزییانەوە پشتیان پێ دەبەستن وەك کەرتەکانی گەیاندن، یان نەوت، یان وەبەرهێنان لە بوارە دیاریکراوەکاندا وەك داودەرمان، جا لە پێناو وەدیهێنانی بەرژەوەندیی گشتی دەکرێ ئەم پاوانخوازییانە هەروەك لە زۆر دەوڵەتانی پێشکەوتوو و دواکەوتووی جیهان بەدی دەکرێن لە رێگەی زیادکردنی ئاشکراوە بدرێنە چەند لایەنێك کە زیادکردنەکەیان بۆ دەردەچێت لە چوارچێوەی یاسا و رێکاری یاسایی و شەفاف، هەروەها داهاتەکانیشیان بخرێتە گەنجینەی گشتییەوە لەجیاتی ئەوەی بخرێتە بەرژەوەندیی کرووپ یان کەسانێکەوە.

٧- شانبەشان لەگەڵ ئەو رێکارانەی سەرەوەدا دەکرێ زەمینەیەکی گونجاوی یاسایی و کارگێڕیی دابین بکرێت بۆ پاراستنی بەرهەمە خۆماڵییەکان لە میانی بەکارهێنانی سیاسەتێکی گومرگیی گونجاو بە هەماهەنگی لەگەڵ حکومەتی فیدراڵدا بۆ کاراکردنی یاسای تەعریفەی گومرگی فیدراڵ بۆ مەبەستی دابینکردنی پاراستنی کارای بەرهەمە خۆماڵییەکان و بەتایبەتیش لە بازاڕەکانی هەرێمدا کە بوونەتە گەورەترین بازاڕی عێراق کە کاڵای خراپ و کوالیتی نزم لەخۆدەگرێت کە بەپێی نۆڕمەکانی باشیی و سەلامەتی لەگەڵ کەمترین مواسەفاتی پێوانەیی یەکناگرێتەوە، بەڵکو هەندێ جار مەترسیشە بۆ سەر تەندروستی و سەلامەتیی مرۆڤ و بەتایبەتیش لە هەردوو کەرتی خۆراك و دەرماندا. تەنانەت لەچوارچێوەی رێکخراوی بازرگانیی جیهانی (WTO) دا ئەگەر عێراق بوو بە ئەندام تێیداو پابەندیش بوو بە رێککەوتننامەکانی، بەمەش رێگە دەدات بە پاراستنی چەند بەرهەمێکی پیشەسازیی نیشتمانی لە میانی رێککەوتننامەی نەهێشتنی خنکانی بازرگانی Anti Dumping ئەگەر بەرهەمی دیاریکراو بخرێتە بازاڕی دیاریکراوی نیشتمانییەوە بە شێوەیەك و بە برێکی زۆرو بە نرخێك کە بازاڕ بخنکێنێت و کاریگەریی نێگەتیڤی هەبێت بۆ سەر پیشەسازییە نیشتمانییەکان، چونکە دەکرێ بە پێی هەمان رێککەوتننامە رێکارگەلی قەرەبووکردنەوە بگیرێتەبەر لەمیانی سەپاندنی باجی قەرەبووکردنەوە لەسەر ئەو کاڵایانەی کە مایەی خنکاندنی بازاڕن، هەتا ئەگەر بەشێوەیەکی کاتیش بێت تا ئەو وەختەی ئاسەواری ئەو خنکانە چارەسەر دەکرێن و لایەنی خنکێنەر راستەڕێ دەکرێ بۆ پابەندبوون بەو رێککەوتننامەیە، بەڵام پێویستە ئاگاداربین لەوەی کە رێکارەکانی پاراستنی پیشەسازیی نیشتمانی نابێت بە شێوەی بنەڕەتی بە ئامانجی دۆزینەوەی داهات بێت بۆ گەنجینەی دەوڵەت، یان هەرێم، بەڵکو بە ئامانجی دەستەبەرکردنی پاراستن بێت بۆ پیشەسازیی نیشتمانی بە پلەی یەکەم و دووەمیش بۆ پاراستنی بەکاربەر هاوشان لەگەڵ یاسای پاراستنی بەکاربەردا. ئەو هەموو شتانەو هی دیکەش لەکۆتاییدا پەیوەستن بە سیاسەتێکی بازرگانیی شەفاف و بابەتی و هاوتەریبەوە چونکە گرنگترین شتە بۆ چالاکیی بازرگانی لە چوارچێوەی چالاکیی گشتیی ناوخۆیی و دەرەکیی ئابووریدا، بۆیە رێککەوتننامەی چات لە چوارچێوەی رێکخراوی بارزرگانیی جیهانیدا لە زۆر دەقەکانیدا و لە رووی قسەکردن لەسەر سیاسەتی بازرگانیی جەخت دەکاتەوە لە مەسەلەی شەفافییەتی ناوخۆیی واتا شەفافییەت لە وەرگرتنی بڕیارەکانی حکومەت پەیوەست بە سیاسەتەکانی بازرگانی.

*** پسپۆڕ لە یاسای بازرگانی/ کۆلێژی یاساو رامیاری/ زانکۆی سەڵاحەدین**

رێکارەکانی پاراستنی پیشەسازیی نیشتمانی نابێت بە شێوەی بنەڕەتی بە ئامانجی دۆزینەوەی داهات بێت بۆ گەنجینەی دەوڵەت، یان هەرێم، بەڵکو بە ئامانجی دەستەبەرکردنی پاراستن بێت بۆ پیشەسازیی نیشتمانی و پاراستنی بەکاربەر

پێویستە هەوڵبدرێ بۆ جێبەجێکردنی یاسای کێبڕکێ و نەهێشتنی پاوانخوازی و کاراکردنی ئەنجومەنی کێبڕکێ و دەستکردن بە رووماڵێکی جیددی و بابەتییانە لە ناوچەکانی پاوانخوازی و سەرچاوەکانی لە هەرێمدا و چارەسەرکردنی بە شێوەیەکی بوێرانە و ئاشکرا بە شێوەیەك ئەم پاوانخوازییانە بخرێنە بەرژەوەندیی گەنجینەی هەرێمەوە نەك بۆ گرووپ، یان کۆمەڵە کەسێك

ڕۆڵی دەزگای بانکی لەپەرەپێدانی ئابووریدا

دکتۆر ئەمین محمد سەعید ئەل ئیدریسی

تایبەت بۆ گوڵان نووسیویەتی

● دەستپێك

دەزگای بانکی لەهەر دەوڵەتێکدا بە بەشێکی سەرەکی دادەنرێت لە بونیاتنانی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا، چونکە لەژێر سایەی سیستمە ئابووری و کۆمەڵایەتیەکاندا ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت. دەزگای بانکی لە میانەی هەوڵدانی کۆمەڵگەکان بۆ وەدیهاتنی پەرەپێدانی ئابووری ئەم ڕۆڵە گرنگەی پێدراوە، لەبەر ئەوەی بەو لایەنە ڕێکخراوەی دەرامەتە داراییەکان دەژمێردرێت لە بواری ئابووریدا، چۆنیەتی دابەشکردنی ئەو دەرامەتانە بەسەر بوارەکانی وەبەرهێنانی هەمەچەشنەدا ئامانجەکان وەدیدەهێنێت. زۆربەی وڵاتانی گەشەسەندوو لەوانە عێراق و هەرێمی کوردستانیش، میراتێکیان بۆ ماوەتەوە کە لە دواکەوتوویی هەیکەلی بەرهەمهێنانیاندا دیارە، هەروەها بە تاکجەمسەری ئابووری و پشتبەستنیان بە بەرهەمهێنانی کەرەستەی خاو ناوبانگیان دەرکردووە، لەلایەکی ترەوە دەزگا بانکیەکانیان دواکەوتووەو سیستمی پارەو دراو تێیاندا ناجێگیرە، ئەمەش باڵی کێشاوە بەسەر کورتهێنان لەبەرهەمهێناندا، لەکاتێکدا دابەشکردنی دەرامەتەکان بەسەر چالاکیە ئابوورییەکاندا ڕۆڵی گرنگی هەیە، ئەمەش وایکردووە زۆربەی حکومەتەکانی وڵاتانی جیهانی سێیەم ڕووبکەنە دامەزراندنی بانکی پسپۆرو تایبەتمەند کە لەسەرەتادا ئامانج لێی هاوکاریکردن و پاڵپشتیکردنی کەرتە بنەڕەتیەکانی ئابوورییە، ئەمەش لە ڕێگای ئامادەکردنی بەشێك لەسەرمایەو قەرزی درێژخایەنی بانکییەوە. پشتی بەستووە بەوەی سەرمایەو وەبەرهێنان زیاتر بۆ ئەو کەرتانە خەرج بکرێت کە بەرهەمیان زیاترە، ئەمەش ئەو تەوەرە سەرەکییەیە کە بەهۆیەوە سیاسەتی پەرەپێدانی بەردەوام وەدی دەهێنرێت و دەبێتە فاکتەرێك بۆ ڕزگاربوون لەچوارچێوەی پاشکۆیی و دواکەوتەیی ئابووری.

● دەزگای بانکی و پەرەپێدانی ئابووری لە وڵاتانی پێشکەوتوودا:

دیقەت دەدرێت لەوەی کە پێوەندی هەیە بە دەزگای بانکی پەرەپێدانی ئابوورییەوە کە لە هزری قۆناغە مێژووە دیاریکراوەکانەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەوەش لەماوەی نێوان سەرەتاکانی سەدەی هەژدەیەم تا دەگاتە سەرەتاکانی سەدەی بیست و یەکەم کە فیکری ئابووری کلاسیکی باڵادەست بووە، لەو هزرەدا وادانراوە کە پارە تەنها پەردەیەکە بۆ شاردنەوەی ئاڵوگۆڕی ڕاستەقینە، واتا ڕۆڵەکەی تەنها لەوەدا کۆدەبێتەوە کە پردێك بێت بۆ ئاڵوگۆڕکردن، بەوشێوەیە دەزگای بانکی بەپێی بیردۆزە کلاسیکیەکان تەنیا پردێکە لەنێوان(پارەدانەری بانك و وەبەرهێنەردا)، ئەمەش بەپشتبەستن بەوەی سەڕافیی تەنیا دەرئەنجامێکە بۆ دیاردەی نەختینەیی، تەنانەت هزری کلاسیکی بڕوای بە توانای بانکەکان نییە بۆ دروستکردنی هێزی نوێی کڕین کە دەکرێت ئەم هێزە بخەینە ژێر دەستی وەبەرهێنەرانەوە. بەو شێوەیە چالاکی دەزگای بانکی جیاکراوەتەوە لەو وەبەرهێنانە گرنگانەی کە کاریگەرییان هەیە بۆ دروستکردنی ئابووری نیشتمانی.

پاش دانانی کتێبێکی ئابووری بەناوی بیردۆزی پەرەپێدانی ئابووری شۆمبتر لەساڵی ١٩١١ کەتیایدا گرنگیەکی تایبەتی دا بەدەزگای بانکی، بەوەی گرنگترین توخمە کە دەتوانێت هاوبەش بێت لە پرۆسەی پەرەپێدانی ئابووری لە ڕێگای هاوبەشیکردن بۆ دروستکردنی سەرمایە، هەروەها لەڕێگای خوڵقاندنی

هزری کلاسیکی بڕوای بە توانای بانکەکان نییە بۆ دروستکردنی هێزی نوێی کڕین کە دەکرێت ئەم هێزە بخەینە ژێر دەستی وەبەرهێنەرانەوە. بەو شێوەیە چالاکی دەزگای بانکی جیاکراوەتەوە لەو وەبەرهێنانە گرنگانەی کە کاریگەرییان هەیە بۆ دروستکردنی ئابووری نیشتمانی

ئابووریناسە کلاسیکیەکانەوە کە پێشتر جەختیان لەسەر ئەوە کردبۆوە کە پارەدانان شێوازێکە لە شێوازەکانی پاشەکەوتکردن بۆ کەمکردنەوەی خەرجیەکانی بەکارهێنان و بەکاربردن

بازارێکی پەرەسەندووی دراوی و دارایی پێشکەوتوومان نییە کە ڕێگا بدات بەوەی شێوازی پارەدان بۆ ماوەی کورت بەکاربهێنرێت، زۆر جار ئەمە وەک یەدەگێکی لاوەکی بەکار دەهێنرێت کە یارمەتیدەرە بۆ بانکەکان تا ئەو یەدەگە بەرزەی هەیانە کەم نەکات

پرۆسەی پارەدانان لەبانکەکان، چونکە ئەم پرۆسەیە ڕێگادەدات بۆ فراوانکردنی بواری ئابووری و پێکهێنانی سەرمایە، سەرەڕای ئەوەی ئەگەر سەرمایەی پێویستیش نەبێت بۆ ئەو فراوانبوونە. شۆمبتر جەختی کردەوە لەسەر گرنگی پارەدانان لەبانك، بەبێ ئەوەی ڕۆڵی پاشەکەوت لەپرۆسەی پەرەپێدانی ئابووریدا ڕەتبکاتەوە، کە بەخاڵی سەرەتای داناوە بەپێچەوانەی ئابووریناسە کلاسیکیەکانەوە کە پێشتر جەختیان لەسەر ئەوە کردبۆوە کە پارەدانان شێوازێکە لە شێوازەکانی پاشەکەوتکردن بۆ کەمکردنەوەی خەرجیەکانی بەکارهێنان و بەکاربردن، گەرچی بیردۆزەکەی شومبتر گۆڕانکاری زۆری بەسەر ئەم بیرۆکەیەدا هێناوە بەڵام دەکرێت ئاڕاستە گشتیەکانی ڕۆڵی دەزگای بانکی لەمیانەی ئەزموونی وڵاتانی پێشکەوتووەوە ببەستینەوە بە ئەرکە سەرەکیەکانی دەزگای بانکیەوە، کە بریتیە لە دوو ئەرك:

١. تەمویل، ٢.چاودێری.

بەمشێوەیەی خوارەوە:

ئەرکی تەمویلکردن لە دەزگای بانکیدا ئاڕاستەکردنی تەمویلکردنی دەزگای بانکی دوو خاڵی باشی هەیە بۆ دەزگاکە.

یەکەم: بەدامەزراوەییکردنی دەزگای بانك لەبەریتانیا بە نموونە:

سیاسەتی دەزگای بانك لەبەریتانیا لەسەر چەند بنەمایەك دروست بووە کە لێرەدا پوختیان دەکەینەوە:

١. قەرزی کورتخایەن بۆ چالاکیە پیشەسازییەکان.

٢. بەشداری نەکردن لە پرۆژە ئابوورییەکاندا (لەمەدا بانکەکانی وڵاتانی گەشەسەندوو هەمان سیاسەتیان گرتۆتە بەر).

٣. پێدانی قەرز بۆ ئاڵوگۆڕکردن و ئاسانکردنی وەدەستهێنانی شمەك.

کۆمەڵێك هۆکار ڕۆڵی گەورەیان بینیوە بۆ ئەوەی دەزگای بانکی بەریتانی ئەم هەنگاوانە بهاوێژێت، چونکە بەریتانیا گەشەپێدانێکی زۆری لەو سامانە وەیدهێناوە کەبەهۆی بازرگانی دەرەکیەوە پەیدای دەکرد، بەتایبەتی لەسەدەی هەژدەیەم کە توانی دەرامەتە سروشتیەکانی دەست بکەوێت بۆ پاڵپشتیکردنی کەرتی پیشەسازی تایبەت و بۆ وەدیهاتنی پێداویستیەکانی پەرەسەندنی خێرا، بەشێوەیەکی گشتی ئەمە جگە لەو دەرامەتانەی کە بەهۆی کشتوکاڵی هاوچەرخەوە کۆی دەکردەوە. ڕێبازی پلەبەندی لەگەشەسەندنی پیشەسازی لەبەریتانیادا بەشێکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو داهێنانە هونەریانەی کە وایکردووە وەبەرهێنان لە کەرتەکانی بەرهەمهێنانی پیشەسازی گەورەدا دروست بکات، ئەویش بەشێوەی بەش بەش و درێژخایەن لە ڕووی زەمەنیەوە، بۆ ئەمەش کۆمەڵێك کەسایەتی کاریگەر هەبوون لەسەر دیاریکردنی سیاسەتی دەزگای بانکی بەریتانی ڕۆڵیان هەبووە، بازاڕی دارایی لەندەن(بۆرسە) بەشێوەیەکی ڕێکوپێك لەبەرفراوانبووندا بووەو هاوئاست بووە بە پێشکەوتنی هونەریی وردە وردە وای لەبەریتانیا کرد باشترین شوێن بێت بۆ دەزگای بانکی لەپێناوی تەمویلکردنی درێژخایەندا، هەروەها بۆ داپۆشینی پێداویستیەکانی کەرتی کشتوکاڵی و پیشەسازی، ئەوەش لەڕێگای ئەو قەرزانەی کە بەشێوازێکی کەمی قازانج دەدرێن.

● **دووەم:دەزگای بانکی لە وڵاتانی تری ئەوروپاییدا:**

ڕۆڵی دەزگای بانکی لە وڵاتانی تری ئەوروپاییدا سەبارەت بە ڕۆڵگێڕانی تەمویلکردن لەو ڕۆڵەی دەزگای بانکی بەریتانیا جیاوازبوو، ئەوەش بە پێی ڕەنگدانەوەی باری ئابووری و جیاوازی لە قۆناغەکانی گەشەکردن لە لایەك و هەروەها لە شێوازی کارپێکردنی سیستمی ئابووری لە لایەکی ترەوە، دەزگای بانکی ئەو دەوڵەتانە لەو ماوەیەدا بە شێوەیەکی ئەکتیف لە پرۆسەکانی پەرەپێدانی ئابووری بەشدارییان هەبوو، پرۆسەکانی بەرفراوانبوونی تەمویلکردنی درێژخایەن بۆ بواری پیشەسازی پێشکەوت، گەرچی درەنگتر لەوەی بەریتانیا دروست بوون، بەڵام چەندین کۆمپانیای موساهەمە بە بەشداری بانکە ئەوروپاییەکان کەوتنە گەڕ.

لە ناوەندی سەدەی نۆزدەیەمەوە لە فەرەنسا دوو دەزگای دارایی دروست بوو(CREDIT MOBILIER) ئەوەی ترشیان بە ناوی (CREDIT FONCIER)، یەکەمینیان وەك بانکی وەبەرهێنان بوو، کە دامەزراندنی هێڵی ئاسن و هەڵکەندنی کوڵخان و کارگەو بەندەرەکانی لەئەستۆ گرت، بەڵام دووەمیان پارەدارکردنی کشتوکاڵی بە قەرزی درێژخایەن لە ئەستۆگرت دواتر پەرەی سەند تا گەیشت بەوەی قەرزی خانووبەرەو پیشەسازی بدات.

ئەرکی چاودێری دەزگای بانکی

● **هەوڵدەدەین ئەم ئەرکە ڕوونبکەینەوە کە دەزگای بانکی لەسەر دوو ئاست ڕۆڵی خۆی دەبینێ**

یەکەم تایبەتە بە یەکەی بانکی (بانکی بازرگانی)، بەڵام دووەمیان تایبەتە بە دەسەڵاتی ناوەندی دراو(بانکی ناوەندی) سەبارەت بە ئاستی یەکەم تایبەتە بە یەکەی بانکی چالاکیەکانی لەسەر بنەمای بەدیهێنانی گەورەترین قازانج لەلایەك و بە هەند وەرگرتنی بڕەپارە لەلایەکی ترەوە، بەڵام ئاستی دووەم کە تایبەتە بە دەسەڵاتی ناوەندیی دراو لە میانی چاودێری بانکە بازرگانیەکان لەسەر بانکی ناوەندی.

دووەم:دەزگای بانكی و پەرەپێدانی ئابووری لە دەوڵەتانی گەشەسەندوودا دەوڵەتانی گەشەسەندوو چەندین سیمایان هەیە كە كاریگەرییان هەیە بۆ سەر شێوازی كاركردنی دەزگای بانكی كە بریتین لە:

١. بەشێكی گرنگی داهاتی نەتەوەیی لەبەرهەمهێنانی كەرەسە سەرەتاییەكان دێتەدی بە مەبەستی هەناردەكردنی دواتر ئاستی چالاكی ئابووری دەوەستێتەسەر بارودۆخی بازاڕەكانی هەناردەكردن لە دەوڵەتانی پیشەسازیدا.

٢. نەبوونی بازاڕی پێشكەوتووی سیستماتیكی دارایی و دراویی.

٣. تێنەگەیشتنی خەڵك لە ڕێوشوێنی بانكی.

٤. نەقۆستنەوەی پاشكەوتی دەسەبەركراو بە شێوەیەكی كارا هەرچەندە كەمیش بێت كە ئەمەش دەبێتە هۆی كەمبوونەوەی ئاستی كەڵەكەبووی سەرمایە.

دەكرێت لایەنەكانی كاریگەریی ئەو سیمایانە بۆ سەر كاری دەزگای بانكی لە دەوڵەتانی گەشەسەندوودا لەمانەدا پوخت بكەینەوە:

١. دەزگای بانكی لە دەوڵەتانی گەشەسەندوو سیاسەتێكی تایبەت بگرێتەبەر بەقەرزو وەبەرهێنان بە ئاراستەی پەسەندكردنی قەرزی كورتخایەن، كە زۆرجار لە پارەداركردن و بە كۆگاكردنی كاڵای پێویست و كڕینی زەوی و زارو خانوبەرە بەكاردەهێنرێت، نەك قەرزدانی درێژخایەن یان مامناوەندی خایەن كە پەیوەستە بە چالاكی بەرهەمهێنانی كشتوكاڵی و پیشەسازی

٢. گرتنەبەری سیاسەتێكی تایبەت لە ڕووی پاراستنی یەدەگێكی گەورە كە دەبێتە هۆی ئەوەی داهاتەكانی بەشێوەی كار بەكارنەهێنێ بۆ پەرەپێدانی ئابووری، بەڵام دەربارەی سیاسەتی یەدەگ كە دەزگای بانكی پێڕەوی دەكات دوو مەسەلەی گرنگ لە خۆ دەگرێت.

١. بانكەكان یەدەگێكی دراوی زۆر هەڵدەگرن و ڕێژەیەك لە سپاردن بەرز دەكەنەوە.

٢. نەچەسپاندنی ئەو سپاردنانەو جیاوازی لە قەوارەكانی لە كاتێك بۆ كاتێكی تر.

هۆی ئەمانەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە بازاڕێكی پەرەسەندووی دراوی و دارایی پێشكەوتوومان نییە كە ڕێگا بدات بەوەی شێوازی پارەدان بۆ ماوەی كورت بەكاربهێنرێت، زۆر جار ئەمە وەك یەدەگێكی لاوەكی بەكار دەهێنرێت كە یارمەتیدەرە بۆ بانكەكان تا ئەو یەدەگە بەرزەی هەیانە كەم نەكات.

سەرەڕای ئەمەش بەستنەوەی ئەو پارانەی كە لە بانك دانراون بە حاڵەتی تەرازوو پێدان كە ئەگەری هەیە بكەوێتە بەر گۆڕانكاریی توندەوە كە دەبێتە هۆی ئەوەی بەرەو پاراستنی یەدەگی گەورەی بەردەستی بەرێت، بۆ وەلاوەنانی نزمبوونەوەی كتوپڕ لە دراوی بیانیدا.

بەستنەوەی ئەو پارانەی کە لە بانک دانراون بە حاڵەتی تەرازوو پێدان کە ئەگەری هەیە بکەوێتە بەر گۆڕانکاریی توندەوە کە دەبێتە هۆی ئەوەی بەرەو پاراستنی یەدەگی گەورەی بەردەستی بەرێت، بۆ وەلاوەنانی نزمبوونەوەی کتوپڕ لە دراوی بیانیدا